

□ *Aliyeva Minara*

ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

AZ KONUŞURLU BİR DİL: LOBNOR VE LOBNORLULAR

A LESSER-SPOKEN LANGUAGE: THE LOBNOR

AND

THE LOBNOR PEOPLE

ABSTRACT

The subject of the present article is the Lobnor dialect living in the Lobnor region of East Turkestan and reflecting the characteristics of not only Uyghur Turkish but also Kyrgyz Turkish and also sharing some similar characteristics with the dialect of the Yugurs living in Mongolia. In this article, brief information was given about the geographies where Lobnors live, their populations, religion and cultural structure. Moreover, important phonetic and morphological characteristics of the Lobnor dialect and its lexicology were discussed.

Keywords

East Turkestan, People of Lobnor, Lobnor Dialect, Uyghur Turkish, Kyrgyz Turkish

ÖZET

Bu makalenin konusu, Doğu Türkistan'ın Lobnor bölgesinde yaşayan, Uygur Türkçesinin yanı sıra Kırgız Türkçesinin özelliklerini yansıtan ve ayrıca Moğolistan'da yaşayan Sarı Uygurların ağızlarıyla birtakım benzerlikler bulunduran Lobnor ağzıdır. Bu yazımızda Lobnorluların yaşadıkları coğrafyalar, nüfusları, din ve kültürel yapıları hakkında kısaca bilgi verilmiş, Lobnor ağzının önemli ses ve biçim özellikleri ve söz varlığı ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler

Doğu Türkistan, Lobnorlular, Lobnor ağzı, Uygur Türkçesi, Kırgız Türkçesi

1. Lobnor Etnonimi

Lobnor, Çin'in kuzeybatı bölgesindeki bir gölün ismidir. O bölgede yaşayan Uygurların adı da bu gölün isminden gelmektedir. Lobnor Gölü'ne, aynı zamanda 'büyük göl' anlamına gelen Çön-kül adı da verilmektedir.

Günümüze kadar yapılan bilimsel çalışmalarda Lobnor adının anlamı ve etimolojisi hakkında yeterli bilgi verilmemiştir. XIII. yüzyılın sonlarında bu bölgeden geçen Marco Polo Lobnor şehriden ve bu şehirde yaşayan halktan bahsetmektedir. Ancak ne Moğolcada ne Çince de ne de Türkçede bu kelimenin anlamından ve etimolojisinden bahsedilmektedir. Yerlilerin dediğine göre bu isim, o bölgede yaşayan Moğollar tarafından verilmiştir; fakat ne anlama geldiği bilinmemektedir. Çin kaynaklarına göre, *lob* kelimesinin Türkçe anlamı 'suların birleştiği yer'dir. (Prjevalskiy 1888: 301).

2. Din ve Kültür

Doğu Türkistanlı Türkler İslamiyet'i kabul etmeden önce Budistler. XIV. yüzyıldan itibaren ise Sünni Müslüman olmuşlardır.

N. M. Prjevalskiy, *Çetvyortoye Puteşestviye v Tsentralnoy Azii. Ot Kyahti na istoki Jyoltoy reki, issledovaniye severnoy okrainı Tibeta i put' çerez Lob-nor po basseynu Tarima* adlı eserini yazdığı dönemde Lobnorluların geçim kaynağının tarım ve hayvancılık değil, balıkçılık olduğunu belirtmekteydi. Oysa günümüzde yerleşik hayata geçmiş olan Lobnorluların geçim kaynağı Doğu Türkistan'da yaşayan diğer halklar gibi tarım ve hayvancılığa dayanmaktadır.

Lobnorlular doğan her çocuğa saygı gösterir ve doğum törenleri yaparlar. Onlara göre çocuk, kendi cinsiyetinin bütün özelliklerini kazanmalıdır. Bundan dolayı çocukların aile içi eğitimine büyük önem verilir. Ataya, anaya, babaya, kadınlara, çocuklara duydukları saygı da büyüktür. Kimseye haksızlık etmemek, işbirliği yapmak, akraba ve komşuları sevmek, çevreyi temiz tutmak, doğayı korumak geleneklerinde vardır (Prjevalskiy 1888).

Ölümlerle ilgili törenler de Lobnor sosyal yaşamında önemli yer tutar.

Lobnor halkı zengin bir sözlü edebiyat geleneğine sahiptir. Bu tür edebiyat ürünleri masallar, destanlar, halk türküleri, koşmalar, şiirler, bulmacalar ve atasözleridir (Aliyeva 2013: 145-293).

3. Coğrafya ve Nüfus

Lobnorlular, Çin Halk Cumhuriyeti'ne bağlı Doğu Türkistan'ın güney ve merkezî ilçelerine kıyasla nüfusu az olan Türk boylarından biridir. Lobnorlular, Lobnor Gölünün batı yakasında yerleşiklerdir. Bazı kaynaklarda *Lop Nur* olarak da geçen Lobnor, Çin'in kuzeybatı kesiminde eski tuz gölü yatağından oluşmaktadır. Doğu Türkistan-Uygur Özerk Bölgesi'ndeki Taklamakan Çölü'nün doğusunda, Tarım havzasında yer alır. Buralar Çin'in en kırıç bölgelerinden biridir.

Tarım Irmağı'nın orta kesimindeki sulama tesislerinin ve baraj gölünün yapılması sonucunda kurumuş olan eski göl, 1950'lerde yaklaşık 2.000 km²'lik bir alanı kaplıyordu. Çinli bilim adamlarının karbon -14 yöntemine dayalı olarak yaptıkları tarihlere göre (1980-81), zaman zaman aşırı düzeye varan kuraklığa karşın, gölün değişen boyutlarla yaklaşık 20 bin yıldan beri var olduğunu göstermiştir. Bu incelemeden çıkan bir başka sonuç da yörede rüzgâr erozyonunun ve tuz kabuğu oluşumunun artarak sürdüğü yönündedir. Son belirlemelere göre tuz kabuğu 20.800 km²'lik, *yardang* denen düzensiz tuzlu kayaçlardan oluşan sırtlar ise yaklaşık 3.110 km²'lik bir alanı kaplamaktadır.

Uygurların büyük bir veba salgınından sonra terk ettikleri çöküntü alanında 1920'lerden bu yana sürekli yerleşim yoktur. Ayrıca Çin'in en büyük nükleer merkezi ve atom deneme alanı da Doğu Türkistan'dadır. Daha doğrusu Doğu Türkistan'ın Lobnor bölgesindedir. 1964'ten bu güne on biri yer altında olmak üzere (bilinen) kırk altı nükleer deneme Lopnor'da gerçekleştirilmiştir. Nükleer denemeler sonucunda çevre kirlenmekte, tabiat ve ürünler tahrip olmakta, halk çeşitli hastalıklara yakalanmakta, çocuklar sakat doğmakta veya ölmektedir. (<http://turkistan.ihh.org.tr/ihlaller/nukleer/index.html>)

Lobnor ağzı konuşurlarının sayısı, Uygurların nüfusunun % 0.4'üne ulaşmaktadır (Emet 2008: 57). Lobnor'da yaşayan halklarla ilgili ayrıntılı nüfus bilgisi ne yazık ki bulunmamaktadır. Halkın sayıca azlığı, bağımsız bir yönetim yapısı oluşturamamış olmaları bunun nedenleri arasındadır. Çinlilerden alınan nüfus bilgileri de güvenilir kaynak olarak kabul edilmemektedir. Bu konuda elimizdeki tek kaynak, '*Hazirki Zaman Uyğur Tiliniñ Lopnur Diyalekti*' adlı çalışmada yer alan bilgidir. Buna göre 1957'de Lobnorluların nüfusu 14.151'dir. Bunların 7.793'ü erkek, 6.358'i kadın olduğudur (Osmanov 1983: 45).

4. Tarihi Arka Plan

Yazılı Çin kaynaklarına göre yüzyıllar önce Lobnor'da Leu-Lan, daha sonraları ise Şan-Şan adlı küçük bir devletin var olduğu belirtilmektedir. Yine aynı kaynaklarda Çin'den Hotan'a ve Kaşgâr'a hatta daha ötedeki batı ülkelerine giden yolların mevcut olduğundan söz edilir. VII. veya VIII. yüzyıllarda bu yolların istikameti değiştirilerek daha kuzeyden ve Tanrı Dağları'ndan (Tyan-Şan) geçirilmesinden dolayı Lobnor ile ilgili bilgiler kesintiye uğramıştır ve Lobnor neredeyse tamamıyla unutulmuştur.

Lobnor, XIII. yüzyılın sonlarında, Büyük Cengiz Han'ın¹ idaresi altında iken bu bölgeden geçen Marco Polo İslamiyete inanan halkın varlığından ve onların yaşadığı büyük Lobnor şehriden söz etmektedir. Batıya doğru giden kervanlar bu şehirde mola verir ve buradan Sa-Ceu şehrine kadar uzanan korkunç çölü geçebilmek için bir aylık erzaklarını tedarik ederlermiş. XV. yüzyılın ilk çeyreğinde Çin'den Herat'a dönen Timur Han'ın oğlu Şahruh elçileri Lobnor şehriden geçmiştir.

XV. yüzyıldan sonra Lobnor hakkında herhangi bir bilgiye rastlayamıyoruz. Ancak batı kısmı, Çinliler tarafından ele geçirildikten sonra, Doğu Türkistan ve bununla birlikte Lobnor hakkında Çin kaynaklarında birtakım bilgilere rastlayabiliyoruz.

Si-Yuy-Vin-Tszyan-Lu kitabında Lobnor'da yaşayanlar hakkında şöyle yazılmaktadır:

'Lobnor gölünün civarlarında her biri 500'er haneli iki köy vardır. Halk ne tarımla ne de hayvancılıkla uğraşır, sadece balık avlarlar. Ayrıca, kürklerini² ak kuğu tüyünden yapar, kilimlerini, yani çuvallarını yabani kenevirden dokur ve avladıkları balıkları Korla şehrine götürüp satarlar. Ekmek ve et gibi gıdaları yiyemezler; çünkü alışık olmadıkları için mideleri bu tür yiyecekleri kaldırmazdı. Türk dilini kullansalar dahi İslam dinine inanmazlar.' (Prjevalskiy 1888: 300).

Şu an Lobnor'da yaşayan halkın tarihi ile ilgili bilgiler de çok karışıktır. Lobnorluların bir kısmı, atalarının İli'den gelen Altabay adında bir Moğolun soyundan olduklarını iddia ederler. Diğerleri ise, Kalmuklarla birlikte esir olan Timet, Emet, Aynas ve Gaynas adlı dört boyun mensupları olduklarını ileri sürerler. Nihayet, üçüncü görüşe göre, Lobnor'a gelen Moğollar, Maçin (Çin) boyu ile karşılaşmış ve daha sonra da onların arasında asimile olmuşlardır.

¹ Burada söz edilen kuşak, Cengiz Han'ın oğlu olan Çağatay'ın neslidir.

² Buradaki kürk, 'bir nevi kaftan' anlamına gelmektedir.

Bir rivayete göre Lobnorlular, önceleri Lob şehrinde yaşarlar, Kevriya adını taşırlar ve Budizm dinine inanırlardı. Daha sonra, Yusuf Sekkand adında bir imam, zor kullanarak Lobnorluları Müslümanlaştırmıştır. İslam dinini kabul eden halk, önceleri Sünni mezhebini; ancak, daha sonra inanç bakımından bazı değişiklikler yaşamışlar, bunu duyan Mevlana Yusuf-Sekkand buna çok kızmış ve ordusuyla şehrin üzerine yürümüştür. Yaklaşmakta olan düşmanı görünce korkan halk, haraç vererek kurtulmayı düşünmüş ancak, Mevlana Yusuf Sekkand bunu kabul etmeyip Lop şehrini darmadağın etmiştir. Bunun sonucunda Lobnor halkı, Yusuf Sekkand'ı öldürmüştür.

Rivayete göre bu hadise, Tuğluk-Timur Hanın İslam dinini kabul etmesinden üç yıl önce, yani 1373 yılında gerçekleşmiştir. Mevlana Yusuf Sekkand, Lob şehrinin halkından sağ kalan 15 aileyi, Aksu şehri yakınlarında bulunan Yar Başı adlı köye yerleştirmiştir. Halkın bir kısmı kaçıp Kevriya şehrine gitmiş ve Kağalık adında bir köye yerleşmiş diğer bir kısmı da Hotan'a giderek oralara yerleşip Lop köyünün temelini atmışlardır. Nihayet, halkın geride kalan kısmı ise Lobnor gölünün kamışlıkları arasına saklanarak kendilerini kurtarmış, daha sonra da bu topraklarda hayatlarını sürdürmüşlerdir (Prjevalskiy 1888: 301).

Bir başka rivayete göre, Lop şehrinin yıkılmasından sonra Lobnor'da Ottoguş Hanın hükümdarlığı döneminde bağımsız küçük bir devlet varmış. Bir süre geçtikten sonra Gasa Moğol hükümdarlarından Huntayçı³, Ottoguş Hanın oğluna ve aynı zamanda tek mirasçısına taarruz edip şehrini alt üst etmiş, sağ kalan halkın bir kısmı Hotan'a kaçmış, bir kısmı da Lobnor gölünün kamışlıklarına saklanmıştı. Bugün yaşamakta olanların bunların yedinci kuşağı olduğu söylenmektedir.

İki rivayetten hangisinin doğru olduğunu söylemek hayli zordur. Büyük bir ihtimalle, her iki rivayette olduğu gibi, kendilerini kurtaran halkın bir kısmı, Lobnor civarlarında ve Aşağı Tarım'ın bataklıklarında saklanmış ve böylece buralarda yaşamlarını sürdürmüşlerdir. Bir süre geçtikten sonra Cungarları yok eden Çinliler, Doğu Türkistan'ı ele geçirdikten sonra yerli kadınlarla evlenmeleri için o bölgelere tutukluları salmışlardır. Tabii ki, sadece tutuklular değil, firar edenler de çoğu zaman bu bölgeye gelerek yerleşmişlerdir. İşte Lobnor'un ve Aşağı Tarım'ın, az da olsa, bugünkü halkı, farklı boylardan kişilerin bir araya gelmesinden oluşmuştur. Bu iki bölge bir bütün olarak düşünülmekte ve yerliler tarafından *Lop* olarak adlandırılmaktadır.

5. Ortografi

Lobnorluların kullandıkları dil, bir yazı dili değildir. Dolayısıyla Lobnor Türkçesinin imlası ve ortografik standartları bulunmamaktadır. Elimizde bulunan metinler sınırlıdır. Bunlar S. E. Malov'un 1956 yılında Frunze'de Kiril alfabesiyle yayınladığı *Lobnorskiy Yazık* [Lobnor Ağzı] ve M. Osmanov'un 1999 yılında Pekin'de Arap alfabesiyle yayınladığı *Lop Nur Dialect of the Modern Uigur Language* [Modern Uygur Türkçesinin Lobnor Ağzı] adlı eserlerinde yer alan malzemelerdir.

6. Dil

6.1. Lobnorluların Türk Dilleri İçindeki Yeri

Dil bilgisi özellikleri bakımından karışık bir yapı gösteren Lobnor ağzı, Yeni Uygurca ve Kırgızca özellikleri bir arada barındırmaktadır. Aynı zamanda her iki dilde de bulunmayan birtakım farklılıklara da sahiptir.

³ Eski Moğol askerî teşkilatında bir rütbe adı; komutan.

Günümüzde, Uygur Türkçesinin ağızlarını üç grupta toplama eğilimi oldukça yaygındır. Bu ağızlar Kâşgar, Yarkend, Hoten bölgelerinde kullanılan *Güney grubu ağızları*; İli, Kuça-Turfan ve Tarançı ağzının dâhil edildiği *Kuzey grubu ağızları* ve *Lobnor ağzı* olmak üzere üç grupta toplanmıştır (Öztopçu, 1992; 21-22); Kumul, Aksu, İli (Kulca), Urumçi ağızlarını içine alan *Merkezî ağız*, Kâşgar ve Hoten bölgelerinde konuşulan *Güney Batı ağzı* ve *Lobnor ağzı* olmak üzere yine üç grupta, ama farklı bölgeleri bütünleştirmek suretiyle gruplandırılmaktadır (Öztopçu 1992: 21-22).

Uygur Türkçesinin yanı sıra Kırgız Türkçesi özelliklerini de barındıran Lobnor ağzının Moğolistan'da yaşayan ve Uygurlara yakınlıkları bilinen iki bin kadar Hoton tarafından konuşulan ağız ile Çin'in Gansu bölgesinde yaşayan Sarı Uygurların diline benzerlikleri de bulunmaktadır. Ayrıca, S. E. Malov, Lobnor ağzını ve Moğolistan'daki Hoton ağzıyla yakınlıklar gösteren Sarı Uygur Türkçesini, Eski Kırgız Türkçesinin halefi veya Uygur Türkçesinin etkisi altında kalmış bir ağız olarak kabul etmektedir (Thomsen 1989: 192-193).

M. V. Pevtsov'a göre, Lobnor ağzında Türk lehçelerinin bir kısmında bugüne kadar değiştirilmiş veya aynen korunmuş pek çok Moğolca kelime muhafaza edilmiştir (Prjevalskiy 1888: 313).

Kazan Üniversitesi profesörü N. F. Katanov, Lobnor ağzının Aksu ve Turfan'da yaşayanların ağız arasındaki benzerliğe değinmiştir (Katanov 1893: 529).

Arkeolog A. Stein, Yarkend ve Hotanlı yol arkadaşlarının, ara sıra arkaik sözlük malzemelerine sahip olan Lobnor ağzını anlamakta zorluk çektiklerini yazmaktadır (Stein 1912: 342).

Türkoloji alanında Lobnor ağzı, Uygur Türkçesinin bir ağızı olarak gösterilmektedir (Şçerbak 1961: 10, Necip 1960: 9, Baskakov-Nasilov 1939: 173). Bununla birlikte E. R. Tenişev, 1956 yılında Uygur Özerk Bölgesi'nde Uygur ağızları üzerine derlediği malzemelerini esas alarak, Lobnor ağzının belirgin özelliklerinden hareketle bu ağzın kuzey ağza nazaran edebî dilden daha uzak olduğunu göstermiştir. E. R. Tenişev'e göre, Lobnor ağzı, Türkçe konuşan bir halkın ağızıdır.

N. A. Baskakov'un tasnifinde de Lobnor ağzı, Uygur Türkçesinin bir ağızı olarak değerlendirilmiştir. Bu gruba yalnızca Lobnor ağzı girmekte ve diğer ağızlardan farklı olarak gösterilmektedir. (Baskakov 1960: 182-183):

6.2. Lobnor Diyalektolojisi

Türkoloji alanında Lobnor ağzı üzerine ilk araştırmayı ünlü Rus Türkolog S. E. Malov yapmış, 1934 yılında "*Sbornik v čest' akademika S. F. Ol'denburga*" (Malov 1934: 318-322) adlı eserinde Lobnor ağzı ile ilgili birtakım ön bilgiler yayınlamıştı. Bu eserinde S. E. Malov, herhangi bir iddiada bulunmaz. Ancak, 1927 yılında "*İzuçeniye jivih tyuretskih nareçij Zapadnogo Kitaya*" (Malov 1927: 163-172) adlı eserinde pek çok belirgin özelliklere dayanarak, Lobnor ağzının, birbirine oldukça yakın olan Doğu Türkistan ağızları arasında özel bir yere sahip olduğuna değinir.

S. E. Malov, adı geçen çalışmanın ön sözünde Lobnor ağzının Kırgız Türkçesi unsurlarını ihtiva ettiğini ve bu nedenle Kırgızların dili olduğunu dile getirmiştir. Diğer taraftan S. E. Malov, V-VI. yüzyıla ait literatürde "eski Kırgız dili" ile yazıldığı iddia edilen Yenisey Yazıtlarının dili ile Lobnor ağzının biraz benzediğini belirtmiştir. S. E. Malov, elde ettiği tüm sonuçlara dayanarak, coğrafik açıdan Lobnor ağzının etnik bakımdan Kırgız Türkçesinin bir ağızı olduğu düşüncesindedir.

S. E. Malov'a göre, Sibiry'a da yaşayan Türk halklarının ağızlarında görülen ünsüz benzeşmesi Lobnor ağzında da görülür. Buna örnek olarak S. E. Malov, şu kelimeleri vermiştir: *lopluq* yerine *loptuq*

'Lobnor'da yaşayan kimse', *taşla-* yerine *taşta-* 'bırakmak, atmak', *kızlar* yerine *kızzar* 'kızlar' vb. (Malov 1956: 4). Lobnor ağzının geleneksel olarak Uygur Türkçesinin de bir ağzı olabileceğini düşünen S. E. Malov, yukarıda verilen benzer fonetik özellikler nedeniyle kararsız kalmıştır.

Lobnor ağzı üzerine yapılan bir diğer araştırma, Ü. Asanaliyev'in 1964 yılında Frunze'de yayınladığı *Lobnor tilinin grammatikalık kıskaçta oçerki* adlı çalışmadır. O, Malov'un *Lobnorskiy Yazık* adlı eserinde yer alan metinlere dayanarak Lobnor ağzının kısa gramerini oluşturur. Ü. Asanaliyev, Lobnor ağzının hem Uygur Türkçesinin hem de Kırgız Türkçesinin özelliklerini taşıdığını dile getirir. Ancak Lobnorların atalarının Lob bölgesine XIII. yüzyıldaki Moğol istilası neticesinde Kırgızların esas grubundan ayrılarak gelmiş olabileceğini düşünür (Asanaliyev 1964: 5-6).

Türkooloji alanında Lobnor ağzı üzerine yapılan bir diğer araştırma M. Osmanov'un 1999'da Pekin'de yayımlanan '*Lop Nur Dialect of the Modern Uigur Language*' adlı eseridir. M. Osmanov'a göre, Lobnor ağzı standart Uygur Türkçesini farklı özellikleri ile bir ağızdır. 1960'lı yıllarda yapmış olduğu çalışmalara dayanarak Lobnorluların birçok topluluktan asimile edilerek oluşmuş bir toplum olduğunu dile getiren Osmanov, S. E. Malov ile E. R. Tenişev'in Lobnor ağzının Kırgız Türkçesinin bir ağzı olduğu görüşünü çürütmeye çalışır.

M. Osmanov, kendi görüşünü savunmak için Lobnorların boylara ayrıldığını söyler. M. Osmanov, Lobnorların bir kısmının kendilerini Karakoşun⁴ (Osmanov 1999: 6), Roçen ilçesinin doğusundakilerin ise *Kara Korçin*⁵ olarak adlandırıldıklarını söyler. *Yanlar*'ın Turfan, Pişan, Kumul gibi yerlerden geldiklerini dile getirir. Son olarak da Kalmaklardan bahsederken, onların Moğolların torunları olduklarını açıklar.

Yazı dillerin olmadığı için tarihileri ile ilgili bilgilerin bulunmadığını dile getiren M. Osmanov, *Kâmûsü'l Âlâm*'a dayanarak Lobnor çevresindeki insanların Türk ve Moğollardan oluştuğunu söyler.

Kırgızlara gelince M. Osmanov, Kırgızların eski Kırgız torunları olduklarını dile getirir. Lobnor bölgesinin batısında yaşayanların kendilerini Kırgız olarak adlandırdıklarını, batıdan göç ettiklerini ve sayılarının az olduğunu bildirmektedir.

Karakoşunlardan bahsederken "Karakoşun, bir boy adı değildir. Bu ad, bir yer adından meydana gelir. Birçok dili konuşan insanlar burada kaynaşmış ama Uygur Türkçesinin baskısı ön planda olmuştur. Fakat bu ağızdaki dudak benzeşmesi ve fonetik değişimler Uygur, Sarı Uygur ve Kırgız Türkçelerinden farklıdır." diyen M. Osmanov, şöyle devam etmektedir: "*Nüfusu çok olmamakla beraber Kırgızların yaşadıklarını biliyoruz. Fakat biz, S. E. Malov'un Lobnor ağzının eski Kırgız Türkçesi olduğu görüşüne katılmıyoruz. Bu, Uygur Türkçesinin bir ağızıdır.*" (Osmanov, 1999; 8).

Lobnor ağzı üzerine en kapsamlı çalışmalar N. M. Prjevalskiy, S. E. Malov, E. R. Tenişev ve M. Osmanov tarafından yapılmıştır. Bu konuyla ilgili diğer çalışmalar ise bu bilim adamlarının söylediklerinin bir tekrarı niteliğindedir. Bundan dolayı diğer çalışmalara bu bölümde değinmeyi uygun görmedik.

⁴ M. Osmanov, Şemseddin Sami'nin Kâmûsü'l Âlâm adlı eserinde bu boyun "kara korçin" olarak geçtiğini dile getirir.

⁵ M. Osmanov, *Kara korçinin yerine yanlar* isminin kullanıldığından söz eder.

6.3. Ses Bilgisi

Lobnor Türkçesi için karakteristik olan önemli ses değişimleri şu şekildedir:

6.3.1. Ünlüler

Lobnor ağzında dokuz normal vardır: /a/, /e/, /é/, /ı/, /i/, /o/, /ö/, /u/, /ü/.

Ünlüler Tablosu

	Kalın		ince	
	Düz	Yuvarlak	düz	yuvarlak
Geniş	A	O	e, é	ö
Dar	ı	U	i	ü

Lobnor ağzında genel Türkçe sekiz ünlü dışında ön damakta, düz ve yarı dar telaffuz edilen kısa bir /é/ ünlüsü vardır: *békit*- ‘yerine oturtmak, sıkıştırmak, sıkı tutmak, hapsedmek’, *téyek* ‘kavak ağacı’, *émçak* ‘göğüs’, *yétküz*- ~ *yétkuz*- ~ *yétkuz*- ‘yetiştirmek, ulaştırmak, belli bir seviyeye getirmek’ vs.

Yukarıda sözü edilen ve birer fonem olan dokuz ünlünün dışında Lobnor ağzında ikincil uzun ünlüler de yer almaktadır. Bu uzun ünlüler, /r/, /y/, /h/, /g/, /ğ/ seslerinin eriyip düşmesi ve hece kaynaşmasıyla ortaya çıkar: *tağaa* ‘kaba iplerden yapılmış çuval’, *çaaşambe* ‘çarşamba’, *aanet* (<*ahanet*) ‘hakaret, azar’, *kiin* (~*kéyin*) ‘sonra’, *kiiz* (<*kigiz*~*kigis*) ‘keçe’, *tiil*- ‘dirilmek, canlanmak’, *toonlo*- ‘itaat etmek, boyun eğmek, söz dinlemek’, *tooraç* ~ *toğyoç* ~ *toğyaç* ‘karaağaç’, *kuula*- (~*koğla*-) ‘koyalamak’, *kuuşuq* (~*kuşuq*) ‘kamyştan yapılan duvarın ortasındaki sıruk’ *süül*- ‘sürünmek, sürtünmek’, *yüüt*- ‘yürütmek’, *müüs* ~ *müüz* ‘boynuz’ vs.

Lobnor ağzında ünlü değişimlerinde görülen en belirgin ses değişikliği *a*, *e* veya *u*, *ü* ünlülerinin *o* veya *ö*’ye değişmesidir. Lobnor ağzında bazı kelimelerde yuvarlak ünlülü kök hecesyi takip eden ünlülerin yuvarlaşma özelliği görülür. Meselâ; (Moğ.) *nököy* “arkadaş, yoldaş”, *köyök* “yanma, ateş”, *toquymen* “değirmen”, *ohşot*- “benzetmek”, *orğok* “orak”, *olğok* “oğlak” Ayrıca Lobnor ağzında, yuvarlak ünlülü kök heceden sonra gelen bazı eklerde de yuvarlaklaşma görülür. Meselâ; *toqtomoğon* “durmayan”, *sözdö*- “söylemek, konuşmak” vb.

Lobnor ağzında görülen diğer bir özellik, ön seste ünlü türemesi olayıdır: *irast* ‘gerçek, doğru’, *iriski* ‘rızk’, *iresim* ‘resim’, *iramazan* ‘ramazan’, *iravak* ‘revak’ vs.

Lobnor ağzında genellikle kalınlık-incelik uyumu görülmektedir: *sekkiz* ‘sekiz’, *kılış* ‘kılıç’, *tapışmaq* ‘bilmece’, *kızıl* ~ *kızıl* ‘kızıl, kırmızı’ vs. Ancak bu uyum, bütün kelimelerde görülmez ve ilk heceden son heceye kadar da muhafaza edilemez. Uygur Türkçesinin genel özelliği olarak (ı>i değişmesi) *i*’leşme, Lobnor ağzında da kalınlık-incelik uyumunu bozmaktadır. Mesela: *kılıç* ‘kılıç’, *tapildi* ‘bulundu’, *çaçığa* ‘aladoğan’, *yaqşi* ‘güzel, iyi’, *ayğıy* ‘aygır, damızlık at’, *çiyay* ‘yüz güzelliği, çehre sima’ vs.

Lobnor ağzında damak uyumuna göre dudak uyumu daha da zayıftır. Bu uyum bazı kelimelerde görülür: *ançelik* ‘o kadar’, *kömüy* ‘kömür’, *erdemşi*- ‘ağırlaşmak’ vs. Fakat genel olarak geniş yuvarlak ünlülerden sonra dar yuvarlak ünlülerin getirilmesinin yanı sıra (*hömrimiz* ‘ömrümüz’, *uruvidin* ‘dövmüşün’ vs.) Kırgız Türkçesinde olduğu gibi geniş yuvarlak ünlüler de getirilmektedir: *kölögö* ‘gölge’, *toqson* ‘doksan’, *konok* ‘konak, misafir’ vs.

Lobnor ağzının ses bilgisi yönünden bazı özellikleri Uygur Türkçesi ile bazı özellikleri ise Kırgız Türkçesi ile ortaktır. Ancak ses bilgisi bakımından Kırgız Türkçesinin en belirgin özelliği olan yuvarlaklaşma olayı, Lobnor ağzında görülse de bunun, bugün bütün kelimeler için geçerli olduğu söylenemez.

6.3.2. Ünsüzler

Lobnor ağzındaki ünsüz fonemler şunlardır: /b/, /c/, /ç/, /d/, /f/, /g/, /ğ/, /x/, /h/, /k/, /k/, /l/, /m/, /n/, /ñ/, /p/, /r/, /s/, /ş/, /t/, /v/, /y/, /z/.

Ünsüzler Tablosu

boğumlanma tarzlarına göre		tona göre	boğumlanma noktalarına göre							
			çift-dudak	diş-dudak	diş-diş eti	diş eti-ön damak	ön damak	art damak	gırtlak	
süreksiz		tonlu	b		d	c	g			
		tonsuz	p		t	ç	k	ķ		
süreklili	Katı	tonlu		v	z			ğ		
		tonsuz		f	s	ş		x	h	
	akıcı	Geniz	tonlu	m			n		ñ	
		Yan	tonlu			l		y		
		Titrek	tonlu				r			

Lobnor ağzında en belirgin ve pek sık rastlanan ses olaylarından biri de ünsüz düşmesi olayıdır. Ön seste y ünsüzünün düştüğü örnekler az da olsa görülür: *il* ‘yıl’, *ilan* ‘yılan’ vb. İç seste bulunan g, r, y, h, v ünsüzleri iki ünlü arasında eriyerek uzun ünlüleri oluştururlar. Son seste ise b, ğ, r, t, v ünsüzlerinin düşmesine örnekler de mevcuttur: *dinda* ‘dindar’, *aa* ‘av’ vb.

Lobnor ağzında görülen belirgin özelliklerden bir diğeri ünsüz türemesidir. Bu türeme daha çok ön seste alıntı kelimelerde görülür. Bu ağzda ünlü ile başlayan kelimelerin başına h ünsüzünün türemesi, yaygın bir hadisedir: *haķil* ‘akıl’, *haķmak* ‘ahmak, aptal’ vb.

Lobnor ağzında ünsüz değişimleri görülse de bunun düzenli bir ses olayı olduğu söylenemez. Pek çok kelimedede değişmeye uğrayan ünsüz, değişmeden önceki ünsüzle paralel olarak da kullanılır.

Ünsüzler	Lobnor Ağzı
b-	b-, p- (ETü. biti- > piti- ‘yazmak’ vb.)
b-	b-, m- (ETü. boyun > moyun ‘boyun’ vb.)
b-	v-, b- (ETü. bar > vay ‘var’ vb.)
-b-	-v- (Ar. tabut > tavut ‘tabut’ vb.)
-b-	-p-, -v- (Ar. sabah > sapah ‘sabah’ vb.)
-b	-v-, -p (Ar. sevab > savav ‘sevap’ vb.)
-g	-g-, -k (ETü. köprüg > kövrük ‘köprü’ vb.)
-ğ	-ğ-, -ķ (ETü. uruğ > uyuk ‘tohum, ekin’ vb.)
x-	x-, ķ- (Ar. xaber > xaver ‘haber’ vb.)
h-	h-, ∅ (Far. hergiz>hergiz~ergiz ‘hiçbir zaman’ vb.)
-h-	-h-, ∅ (Ar. ilham > ilham ‘ilham’ vb.)
-k-	-x- (akşam > axşam ‘akşam’ vb.)
k-	g- (ETü. kizik > kizig ‘gezi, seyahat, eğlence’ vb.)
-k-	-g- (Ar. taķat > taġat ‘takat, güç, derman’ vb.)
-l-	-t- (başla- > başta- ‘başlamak’ vb.)
-r-	-r- ~ -y- (ETü. böri > böyi ‘kurt’ vb.)
-r	-r ~ -y (ETü. baġır > baġıy ‘kara ciğer, göğüs’ vb.)
s-	ç- (ETü. saç- > çaç- ‘saçmak, dağılmak’ vb.)
t-	d-, t- (ETü. taş > daş ‘taş’ vb.)
y-	y-, c-, ∅ (ETü. yel > cél ‘yel, rüzgar’ vb.)

Lobnor ağzında benzeşme hadisesinin çok yaygın ve belirgin olduğu da dikkat çeker. Özellikle ilerleyici ünsüz benzeşmesiyle ilgili örnekler oldukça fazladır: *usta>ussa* ‘usta’, *yasuq-nu>yasuqku* ‘yastığı’, *köz-dökü > közzökü* ‘gözdeki’ vb.

Lobnor ağzında ikizleşme olayını da görmemiz mümkündür: *neççe* ‘ne kadar’, *söññök* ‘kemik’, *ottuz~ottus* ‘otuz’, *yétti* ‘yedi’, *mussapiy* ‘misafir, gezgin’, *ikki* ‘iki’, *sékkiz* ‘sekiz’, *toqkuz* ‘dokuz’, *toññus* ‘domuz’, *mese ~ messe* ‘yumuşak ayakkabı altlı bir tür çizme’ vb.

Lobnor ağzı ünlü ve ünsüz sisteminde seslerin birbiri ile paralel kullanılması oldukça yaygındır. Aynı kelimenin değişik varyantlarla karşımıza çıkması, fonetik açıdan birbirine yakın sesler arasındaki ilişkiden doğmaktadır. Ünlüler için örnekler: *yoldaş ~ yoldoş* “yoldaş”, *bava ~ bova* “dede”, *bolcol ~ bolcal* “işaret için silah patlaması; ateş”, *oxşaş ~ oxşoş* “benzer”, *toqmaq ~ toqmoq* “havan, makara; çökmek, lobut”, *topo ~ topu* “toz”, *bolut ~ bulut* “bulut”, *poto ~ potu* “kuşak, kemer”, *oqu- ~ uqu-* “okumak”, *koş- ~ kuş-* “koşmak”, *rozi ~ ruzi* “oruç”, *baydu ~ baydo* “kadının saçları”, *tındoy- ~ tinduy-* “dindirmek, sakinleştirmek”, *tülkö ~ tülkü ~ tölkö* “tilki”, *kömüş ~ kümüş* “gümüş”, *kötör- ~ kötür-* “kaldırmak” vb. Ünsüzler için örnekler: *boyun ~ moyun* “boyun”, *buyut ~ muyut ~ murut* “bıyık”, *töbö ~ töve ~ tövə* “tepe, üst kısım”, *cat ~ yat* “yabancı”, *cigiyme ~ yigiyme* “yirmi”, *paқта ~ paxta* “pamuk”, *qizmet ~ xizmet* “hizmet”, *qarman ~ xarman* “harman”, *qalayıq ~ xalayıq* “halk, millet”, *qam ~ xam* “ham, çiğ, olgunlaşmamış”, *aval ~ aqal ~ aqqal* “evvel”, *hava ~ haqa* “hava” vb.

Lobnor ağzındaki metatez olayı bir diğer karakteristik özelliktir: *asya > aysa* ‘Asya’, *oyta > otya* ‘orta’, *oğloq > olqoq* ‘oğlak’, *aylan- > aynal-* ‘dönmek’, *yigla- > yilqa-* ‘ağlamak’, *tatlik > taltik* ‘tatlı, leziz’, *tesmé > temsé* ‘tespih’, *miltik > mitlik* ‘tüfek’ vs.

6.4. Biçim Bilgisi

6.4.1. İsimler

Lobnor ağzında çoğulluk +*Ar* eki ile birlikte +*lOr*; +*DAR*, +*DOR* ekleriyle belirtilir. Bu ek, eklendiği sözcüğün sonundaki bazı ünsüzlere göre değişiklik gösterir. Bu ekler, *t* ünsüzü ile biten kelimelerden sonra +*tAr*, +*tOR*’dur: *at+tar* ‘atlar’ vb.; *z* ile biten kelimelerden sonra +*zAr*, +*zOR*’dur: *köz+zör* ‘gözler’ vb.; *m* ünsüzüyle biten kelimelerden sonra +*lAr*’dır: *kimler* ‘kimler’ vb.

Lobnor Ağzında İyelik Ekleri:

Şahıslar	Ekler	Örnekler
T.1.Ş.	+(X)m	köz+üm, ata+m, put+um ‘ayağım’, derd+im
T.2.Ş.	+(X)ñ	köñl+üñ, yollor+uñ, çiray+iñ, xiyal+iñ
T.3.Ş.	+sX, +X	arqa+si, all+i ‘önü’, aqz+i, taqt+i ‘tahtı’
Ç.1.Ş.	+mXz; +vXz	homr+imiz ‘ömrümüz’, ara+viz, öd+iviz ‘öcümüz’
Ç.2.Ş.	+ñXs; +ñXz; +ñlAr	adaş+iñiz, tileg+iñlar, dada+ñıs ‘babanız’
Ç.3.Ş.	+lArl,+loru; +tArl, +toru	balıq+tari, çolu+lari, ot+toru, çoñ+loru

Lobnor ağzında hem ilgi hali hem de yüklem hali aynı eklerle karşılanmaktadır. Ayrıca bu ağızdaki benzeşmenin güçlü oluşundan dolayı bu ek, kelimenin sonundaki ünsüze göre değişiklik gösterir. Ekin kullanım şekilleri: a) *n*, *y*, *r* ünsüzlerinden sonra +*nX*: *yarni (ottoru)* ‘sevgilinin (ateşi)’, *Tayir’ni (salğan yurtu)* “Tahir’in (inşa ettiği yurdu)”, *öyni* ‘evi’, *könnü* ‘deriyi’; b) *z* ünsüzünden sonra +*zX*: *toñuzzi (kuyugunu)* ‘domuzun (kuyruğunu)’, *bizzi* (‘kélenni’) ‘bizim (kertenkeleyi)’, *muzzu* ‘buzu’, *sizzi* ‘sizi’; c) *m* ünsüzünden sonra +*mX*: *yarimmi (sulagi)* ‘yârimin (oluğu)’, *içimmi (tazasi)* ‘içimin (sağ yeri)’, *hanimmi* ‘hanımı, kadını’, *sözümmü* ‘sözümü’; ç) *ñ* ünsüzünden sonra +*ñX*: *öyüññü (arkasi)* ‘evinin

(arkası), *béliññi* 'belini', *yoluññu* 'yolunu'; d) / ünsüzünden sonra +IX: *Uluğ köllü (içi)* 'Ulu Göl'ün (içi)', *yollu* 'yolu'; e) k ünsüzünden sonra +ki, +kü: *inekki (kızı)* 'ineğin (kızı)', *inekki (göşü)* 'ineğin (eti)', *eşekki* 'eşeği'; f) k ünsüzünden sonra +kX: *çalayıkki (öyü)* 'milletin (evi)', *kuğuqku (içi)* 'kuyunun (içi)', *daraqki* 'ağacı'; g) t, ş, ç ünsüzlerinden sonra +tX: *meçitti (kızı)* 'Meçit'in (kızı)', *ottu* 'ateşi', *kamuştu* 'kamışı'; h) p ünsüzünden sonra +pX: *geppi (açun(u))* 'sözün (bir kısmı)', *geppi* 'sözü'; ı) s ünsüzünden sonra +sX: *orussu (törösü)* 'Rus'un (beyi)', *dossu* 'dostu' vb.

Lobnor Ağzında Yönelme Hali: +gA, +gO; +kA, +kO, +A ekleri ile yapılır. İkinci tekil şahıs iyelik ekinden ve n ünsüzünden sonra yönelme eki +ñA, +ñO şeklindedir: *kolumğa* 'koluma', *doluñña* 'omzuna', *kölgö* 'göle', *çaña* 'toza', *konokko* 'misafirliğe' vb.

Lobnor Ağzında Bulunma Hali: +dA, +dO'dur; z ünsüzünden sonra bulunma hâli eki +zA, +zO şeklindedir: *ağzida* 'ağzında', *içide* 'içinde', *ağizza* 'ağızda', *küzze* 'güzde, sonbaharda', *közzökü* 'gözdeki' vb.

Lobnor Ağzında Ayrılma Hali: +DXn ekiyle yapılır: *candin* 'candan', *tagdin* 'dağdan' vb.

Lobnor Ağzında Vasıta Hâli: *bilen, bile, bile, vilen* veya *vilan*; *mén*'dir: *tayağ bilen* 'dayak ile', *köl vilen* 'göl ile', *ilaxi mén* 'ilah ile' vb.

Lobnor Ağzında Eşitlik Hali: +çe; +çö'dür. Bu hâlin kadarlık fonksiyonu ekin genişlemiş şekli olan +çe+lik ekidir. Benzerlik, gibilik fonksiyonunu ise umumiyetle +dek; +teg 'gibi'; z ünsüzüyle biten kelimelerden sonra +zek, +zék ekleriyle yapılır: *yultuzzek* 'yıldız gibi'. Ancak teg'li şekiller bazen ek gibi bitişik bazen de edat gibi ayrı yazılır.

Lobnor Ağzında Sınırlama Hali: +ğaçe, +geçe, +keçe ile belirtilir: *tüşkeçe* 'öğlene kadar', *ayğaçe* 'aya kadar' vb.

Uygur Türkçesinde, Kırgız Türkçesinde ve diğer çoğu Türk lehçelerinde olduğu gibi Lobnor ağzında da bütün isim hal ekleri, fiil çekimi için geçerli olan bildirme ve tasarlama kipleri vardır. Ancak Lobnor ağzında Uygur ve Kırgız Türkçelerinden farklılaşan bazı karakteristik özelliklerden de söz etmek mümkündür:

Birincisi, Lobnor ağzını Uygur Türkçesinden uzaklaştırıp Kırgız Türkçesine yaklaştıran dudak çekimi özelliğe sahip olmasıdır. Bu özellik bazı düz geniş ünlülü eklerin yanında yuvarlak geniş ünlülü eklerin kullanılması biçiminde görülür. Lobnor ağzında bu özelliğe çokluk, yönelme ve bulunma hali ekleri tabidir: *çoñlor* "büyükler", *kölgö* "göle", *omokko* "düşünceye", *öydö* "evde" vb. Ancak, eşitlik hali eki +çA'nın yanında, Kırgız Türkçesindeki +çO şekline rastlayamadık.

Aitlik eki her üç lehçe için +k'i'dir. Ancak Kırgız Türkçesinde, bu ekin k'li şekillerinin dışında g'li şekilleri de mevcuttur.

Lobnor ağzında ilgi hali eki ile yükleme hali ekleri sanki iç içe girmiş gibidir. Çok çeşitlilik gösteren bu ekin anlamını ayırabilmek için dikkat gerekmektedir. Uygur ve Kırgız Türkçelerinden farklı olarak yükleme hali eki ilgi görevinde de kullanılmaktadır. Lobnor ağzında hem +niñ/+niñ (bu ekler daha çok zamirlerden sonra kullanılır), hem de yükleme eki gibi +ni/+ni'nin değişik varyantları mevcuttur: *yar+ni (ottoru)* "sevgilinin (ateşi)", *kuğuq+ku (içi)* "kuyunun (içi)" vb.

Bir diğer karakteristik özellik çıkma hali ekinde görülür. Uygur Türkçesinde ve Lobnor ağzında çıkma hali eki dar ünlülüdür: *tagdin* “dağdan”, *murnumdun* “burnumdan” vb. Kırgız Türkçesinde ise bu ekler, Türkiye Türkçesinde olduğu gibi geniş ünlülüdür.

6.4.2. Sıfatlar

Niteleme Sıfatları:

kiçik ‘küçük’, *tuzzuğ* ‘tuzlu’, *boyluğ* ‘uzun boylu’, *tikenlik* ‘dikenli’, *pulluğ* ‘paralı, zengin’, *paydasiz* ‘faydasız’, *qattıq* ‘katı, sert’, *taltik* ‘tatlı’, *taza* ‘temiz, yeni, sağlam’, *iraq* ‘uzak’, *oğru* ‘eğri’, *yaman* ‘kötü’, *aq* ‘beyaz, ak’, *sariğ* ~ *sariğ* ‘sarı’, *yaxşı* ‘güzel, hoş’ vb.

Belirtme Sıfatları:

a) işaret sıfatları: *bu* ~ *mu* ‘bu’, *şu* ‘şu’, *u* ‘o’, *maşu* ~ *moşu* ‘şu, bu’, *ma* ‘şu’;

b) asıl sayı sıfatları: *bir* ~ *biy* ~ *bi* ~ *bér* ‘bir’, *iki* ~ *ikké* ~ *ikke* ~ *işké* ‘iki’, *üç* ~ *uç* ~ *üs* ~ *üş* ‘üç’, *töt* ~ *töyt* ‘dört’, *beş* ~ *bés* ‘beş’, *altı* ~ *alti* ~ *alto* ~ *altu* ‘altı’, *yétti* ~ *yeytti* ‘yedi’, *sekiz* ~ *sékkiz* ‘sekiz’, *toqquz* ~ *toqkut* ~ *toqus* ‘dokuz’, *cigiyme* ~ *yigiyme* ‘yirmi’, *otuz* ~ *ottus* ~ *otuz* ‘otuz’, *qıq* ~ *qiriğ* ~ *qiriğ* ‘kırk’, *elli* ~ *élli* ~ *ellik* ~ *éllik* ‘elli’, *atmış* ‘altmış’, *seksen* ~ *séksen* ‘seksen’, *toqsan* ~ *toqson* ‘doksan’, *yüz* ‘yüz’, *miñ* ~ *miñ* ~ *mın* ‘bin’, *tümen* ~ *tümén* ‘on bin’;

c) sıra sayı sıfatları asıl sayılara +(i)nçi ekinin getirilmesiyle yapılır: *beşinçi(i)*, ‘beşinci’, *altınçi* ‘altıncı’;

ç) üleştirme sayı sıfatları: *birer* ~ *biyey* ~ *biye* ~ *biyé* ~ *biyil* ~ *biil* ‘birer’;

d) belirsizlik sıfatları: *hay* ~ *her* ‘her’, *pütün* ‘bütün’, *hamme* ~ *hemme* ~ *heme* ~ *hama* ‘bütün’, *bain* ‘bütün’, *héç* ‘hiçbir’, *bir* ‘bir’, *bölög* ~ *bölök* ~ *bölük* ‘başka’, *başqa* ‘başka’;

e) soru sıfatları: *qandaq* ~ *qandağ* ‘nasıl’, *néme* ‘nasıl’, *néç* ~ *néçe* ~ *neççe* ‘ne kadar’, *qay* ‘hangi’, *qaysi* ‘hangisi, hangi’.

6.4.3. Zamirler

Şahıs Zamirleri ve Çekimi:

yalın hâli	ilgi hâli	yükle-me hâli.	yönelme hâli.	bulunma hâli.	ayırılma hâli	vasıta hâli.
men ~ mén	meni ~ méni ~ meniñ	meni ~ méni	maña~ mañña	mende ~ ménde	mendin~ méndin	men bilen ~ meniñ bilen ~ méniñ bilen
sen ~ sén	seni ~ séniñ ~ séni	seni ~ séni	saña ~ sañña	-	sendin	sen bilen ~ seniñ bilen ~ séniñ bilen
u	uni	uni	-	-	undin	-
biz	biziñ ~ bizzı	bizzı	bizge	bizza	bizzin	-
siz ~ séz	sizi ~ sizzı ~ sizzıñ	sizzı	sizge ~ sézge	-	sizzin	-
ular ~ olar	-	-	-	-	olardin	-

İşaret Zamirleri ve Çekimi:

Yalın Hâli	ilgi hâli	yükleme hâli	yönelme hâli	bulunma hâli.	ayrılma hâli.	vasıta hâli
bu	bunu	bunu	-	-	-	
şu ~ şo	şunu ~ şuniñ	Şunu	şuña	şunda	şunda	şuniñ bilen ~ şonuñ bilen ~ şoni bilen
a ~ o ~ u	anıñ ~ onuñ ~ onu	anı ~ onu	-	-	andin	

Dönüştürme Zamiri ve Çekimi:

yalın hâli	ilgi hâli	yükleme hâli	yönelme hâli	eşitlik hâli	vasıta hâli
Özüm	özümmü	özümmü	-	özümçe	özüm bilen ~ üzüm bilen
Özüñ	özüññü	özüññü ~ özüññi	özüññe	-	-
özü ~ üzü ~ üze ~ üzö	Özünü	özünü	özüge	-	-
Özüviz	-	-	-	-	-
-	-	-	-	-	-
Özöürü	-	-	-	-	-

Belirsizlik Zamirleri: *herkim* 'herkes', *hemi* 'herkes', *hemme ~ hamme ~ hammé* 'hepsi', *iç kês* 'hiç kimse', *biri* 'biri', *hammési* 'hepsi', *cémesi* 'hepsi', *haman* 'hepsi', *hay némé* 'her şey'.

Lobnor ağzında varlıkları sormak için kullanılan zamirler: *kim* 'kim', *kanı ~ qanı* 'nerede', *qayer* 'hangi yer'.

6.4.4. Zarflar

Zaman Zarfları: *bügün* 'bugün', *kéçe* 'gece', *tünügün* 'dün', *éytési* 'ertesi gün', *ilgeri* 'evvel, önce', *burun* 'evvel, önce, geçen', *keyin* 'sonra', *dayim* 'daima', *emdé ~ émdi ~ emdi* 'şimdi', *birdem* 'bazen, bir an, bir müddet, hemen', *xamuşé* 'her zaman', *hergiz ~ ergiz* 'hiçbir zaman' vb.

Durum Zarfları: *mundağ ~ mundağ* 'böyle', *muşundağ* 'böyle', *şondoğ ~ şondoğ ~ şondağ* 'böyle, şöyle', *anday* 'böyle', *undağ ~ andağ* 'böyle', *aşarğa* 'yavaşça', *ildam* 'çabuk, acele', *ilyas* 'doğru, hakikat, hakiki, gerçeğe uygun', *mağkem ~ makkem ~ mekkem* 'sağlam', *aran* 'zorla', *aşar* 'yavaşça' vb.

Miktar Zarfları: *birdem* 'biraz', *azraq ~ azyaq* 'biraz', *kam ~ kém* 'az, azıcık', *tolu ~ tolo ~ tola* 'çok', *qop* 'çok', *çik* 'çok, maksimum', *xila ~ xıla* 'oldukça, çok', *ançe* 'birçok, o kadar', *duğayi* 'çok', *tağı ~ tağı ~ tağı* 'daha' vb.

Yer-Yön Zarfları: *nari* 'öte, öteye, o yana', *béri ~ béye* 'beri, buraya', *taşqarı* 'dışarı', *içkere* 'içeri', *tala ~ dalañ* 'dışarı', *arqa ~ ayka ~ arğa* 'arka, bir şeyin arka tarafı', *tüven ~ tömen* 'aşağı', *ilégéyi ~ ilgeyi* 'ileri', *töz* 'ön, ileri', *ut* 'ileri' vb.

Soru Zarfları: *nege* 'niçin', *nemene ~ némene ~ néméne* 'niçin', *nimişka* 'niçin, neden', *néme* 'neden, niçin', *qaçan ~ qaçañ* 'ne zaman', *néçe ~ neççe* 'ne kadar', *qañçelik* 'ne kadar, kaç'.

6.4.5. Fiiller

Şahıs Ekleri

Zamir Kökenli Şahıs Ekleri

T.1.Ş.	-men
T.2.Ş.	-sen (nez. siz)
T.3.Ş.	∅
Ç.1.Ş.	-viz, -vis
Ç.2.Ş.	-6
Ç.3.Ş.	-la(r)

İyelik Kökenli Şahıs Ekleri

T.1.Ş.	-m
T.2.Ş.	-ñ
T.3.Ş.	∅
Ç.1.Ş.	-k, -k
Ç.2.Ş.	-ñ (nez.), -ñla(r), -ñle(r); (nez.) -ñız, -ñiz; -ñuz, -ñüz
Ç.3.Ş.	∅; -la(r), -le(r)

Emir Kipinde Kullanılan Şahıs Ekleri

T.1.Ş.	-ay, -ey; -éy; -oy, öy, -y; -aymen
T.2.Ş.	-ğın, -gin; -kın, -kin; - (eksiz)
T.3.Ş.	-sun, -sün
Ç.1.Ş.	-alı, -eli; -alo; -ulu
Ç.2.Ş.	-ñız, -ñiz; -ñlar, -ñler
Ç.3.Ş.	-sunlar, -sünler; -sulla, -sülle

Bildirme Kipleri:

Görülen Geçmiş Zaman: -DX ekleri ile yapılır. Bu ağızda ayrıca dudak uyumu gereği -DO şekilleri de kullanılmaktadır: *soğmoduñ* 'dövmedin', *çıkmadiñ* 'çıkmadın', *keldiñle(r)* 'geldiler', *köydök* 'gördük' vb.

Duyulan Geçmiş Zaman: Lobnor ağızında iki türüdür: a) -p ekiyle yapılır. 2 teklik şahısta -p diğer çekimlerde -ptı, -ptu'dur: *untulmapsen* 'unutulmamışsın', *yaraşıptu* 'yakışmış', *yürüptimen* 'yaşamışım' vb.; b) -GAN ekiyle yapılır. Bu çekim genellikle 3. şahıs için geçerlidir: *ağarğan* 'ağarmış', *yetken* 'ermiş' vb.

Geniş Zaman: -Ar, -Ir, -Ur, -r eki ile yapılır. Ayrıca -or, -ör; -oy, -öy; -ay, -ey; -y gibi ek şekiller de mevcuttur. Olumsuz şekli -mas, -mes ekiyle yapılır: *unutmasmen* 'unutmam', *yaturviz* 'yatarız', *ötörmən* 'geçerim', *koşormenmu* 'katacak mıyım?' vb.

Gelecek Zaman: Lobnor ağızında iki türüdür: a) -A, -y ekiyle yapılır. Bu tip, ünsüz ile biten fiillerden sonra -A; -i (<-a, -e), ünlü ile biten fiillerden sonra ise -y getirilmek suretiyle yapılır. Uygur Türkçesinde olduğu gibi (Öztürk, 1994; 10) a, e ünlüsünün iki veya daha fazla heceli kelimelerin ikinci veya daha sonraki heceleri, açık orta hece durumuna geçince i'ye dönüşmesi olayı Lobnor ağızında bu eki alan çekimlerde de a sesinin i'ye dönüştüğü kısmen görülür. Bu çekim şahıslara göre de değişiklik gösterir. Bu ek, 1. ve 3. teklik ve çokluk şahıslarında bazen -AdI; -Ado; -odi; -ydl şeklinde de kullanılmaktadır: *aytimén* 'söyleyeceğim', *kirmeysen* 'girmeyeceksin', *tosodimen* 'bekleyeceğim', *kelmeydu* 'gelmeyecek', *iş kılaviz* 'iş yapacağız' vb.; b) -GAY ekli gelecek zaman. Eski Türkçe döneminde kullanılan bu ekin bugünkü Kuzey-Doğu Türkçesi yazı dillerinde de eski kuruluşların devam ettiğini görmekteyiz: *algaymu* 'alacak mı?', *taştavatqaymu* 'atıverecek mi?', *tapqaymu* 'bulacak mı?' vb.

⁶ Bu şahıs için örnekler bulunmamaktadır.

Tasarlama Kipleri:

Emir-İstek Kipi: Bu çekim için kullanılan ve altı şahısta da ayrı şekilleri olan emir ekleri şöyledir:

Teklik	1.ş.	-ay, -ey; -éy; -oy, -öy, -y	alay
	2.ş.	-ğın, -gin; -kın, -kin; - (eksiz)	alğın
	3.ş.	-sun, -sün	alsun
Çokluk	1.ş.	-alı, -eli; -alo; -ulu	alali
	2.ş.	ñlar, -ñler (nez. -ñız, -ñiz)	alıñlar
	3.ş.	-sunla(r), -sünle(r); -sulla, -sullé	alsunla(r)

Şart Kipi: -sA, -sé ekiyle yapılır. Ancak, -so, -sö yuvarlak şekilleri de vardır: *barsam* 'varsam', *körmösöm* 'görmesem', *söydürseñ* 'sevdirden' vb. Sonu ç, ş, z, t ile biten kelimelerden sonra şart kipi eki eklendiği zaman s sesinin gerileyici etkisi neticesinde bu sesler s'ye dönüşür. *tössö* 'düşse' *unussa* 'unutsa', *ussa* 'uçsa' vb.

Gereklilik Kipi: Lobnor ağzında bu çekim, Uygur ve Kırgız Türkçesinde olduğu gibi mastar eklerine (-mağ, -mek) dayanan ve *kerek* 'gerek' kelimesi ile çekimlenen bir çekimdir (Öztürk, 1994; 182): *çaptuymağ keyék* 'yaptırmak gerek', *késmék keyék* 'kesmek gerek' vb.

Lobnor ağzında fiil çekiminde görülen en belirgin özellik, isim çekim eklerinde görüldüğü gibi, eklerin çeşitliliğidir. Lobnor ağzında, Kırgız Türkçesinde olduğu gibi, düz ünlülü kip eklerinin geniş yuvarlak ünlülü şekilde kullanılması yaygındır. Bu ek çeşitliliği, görülen geçmiş zaman, şimdiki zaman, gelecek zaman, geniş zaman, emir-istek çekiminin teklik ve çokluk birinci şahısları ile şart kipinde görülür.

Lobnor ağzında fiil çekiminde görülen bir diğer özellik -GAy ekinin Eski Türkçede olduğu gibi gelecek zaman için kullanılmasıdır. Ayrıca Lobnor ağzını Uygur ve Kırgız Türkçelerinden farklı kılan özellik, gelecek zaman çekiminde kullanılan -A; -y eklerinin yanında, teklik 1. şahıs çekiminde görülen -anı/-éni/-ini/-yni ekleridir: *suyaynimén* 'soracağım', *kéléni mén* 'geleceğim, döneceğim' vb.

Birleşik Çekim:

Geçmiş zamanda hikâye -(X)v idi ve -ĠAn édi ile yapılmaktadır: *yürüvidim* 'yürümüşüm', *be(r)genidi* 'vermişti' vb.; geniş zamanda hikâye -Ar édi ~ -Ar idi ile yapılmaktadır: *çillar idi* 'çınlar idi', *bararidim* 'varırdım' vb.

Geçmiş zamanda rivayet -ğan iken ~ -ğan éken ve -(i)ptiken ile yapılır: *alğan éken* 'almışım', *toğtoğon ikendük* 'durmuşmuşuz', *tutuptiken* 'tutmuşmuş', *deptiken* ' demişmiş' vs.; geniş zamanda rivayet -Adiken ile yapılır: *çıkadiken* 'çıkıyormuş', *deydiken* 'diyormuş' vb.

Geniş zamanda şart -Ur bolsa ~ -Ar bolsa ile yapılır: *çalur bolso* 'kalırsa', *ündürer bolso* 'filizlendirirse' vb.

Birleşik çekimlerden hikâye ve rivayet şekilleri her üç lehçede de i~e- fiilleriyle yapılmaktadır. Ancak, Lobnor ağzında ve Uygur Türkçesinde -idi~édi çekimi, Kırgız Türkçesinde -ele şeklindedir.

Lobnor ağzında geçmiş zamanın hikâyesi Uygur Türkçesinde olduğu gibi yapılır: (-v idi) *barividim* 'varmışım' / (-ğan idi) *be(r)genidi* 'vermişti' vb. Kırgız Türkçesinde ise farklı olan özellik, Uygur Türkçesinde ve Lobnor ağzında öğrenilen geçmiş zamanın hikâyesi için kullanılan -ğan idi şeklinin görülen geçmiş zaman hikâyesi için kullanılmasıdır. Geniş zamanda hikâye çekimi her üç lehçe için ortaktır: -ar édi ~ -ar idi

Lobnor ağzındaki geçmiş zamanda rivayet iki şekilde yapılır. Birinci tipteki çekim (-an iken) her üç lehçe için ortaktır. İkinci tipteki çekim ise (-i)ptiken) Uygur Türkçesi ile ortaktır. Ayrıca -vatadiken ekli şimdiki zamanın rivayeti ve idiken ekli gelecek zamanın rivayeti aynı şekilde Uygur Türkçesinde de kullanılmaktadır.

Tasviri Filler:

Yeterlilik: Lobnor ağzında yeterlilik ifadesi, al- yardımcı fiilinin kaynaşması sonucu ortaya çıkmıştır. Ünlü ile biten fiillere -yAlA şekli ile ünsüz ile biten fiillere ise -AlA ekinin getirilmesiyle karşılaşılır: *tügétalmadı* 'bitiremedi' *çıqalmadim* 'çıkamadı' vb. Fiilin yeterlilik şekline olumsuzluk eki -mA getirildiğinde ek, -Al şekline girer: *baralmadim* 'gidemedim', *bolalmaysen* 'olamazsın', *ötmaysen* 'geçemezsin' vb.

Tezlik: Tezlik ifadesi, ber- yardımcı fiilinin -a, -e zarf fiil ekiyle kaynaşması sonucu ortaya çıkan -iver-, -ver- şekli ile karşılaşılır. Ünsüz ile biten fiillere -ever-, -iber-, ünlü ile biten fiillere ise -ver- şekli getirilir. Ancak tezlik ifadesini karşılayan asıl şekiller, -p zarf fiil ekinde sonra al-, qal-, at-, et-, ber-, két- yardımcı fiillerinin getirilmesiyle yapılır: *tölöp be(r)gin* 'ödeyiver', *kireve(r)diñ* 'giriverdin', *yutave(r)dim* 'yutuverdim' vb.

Sürerlik: Lobnor ağzında sürerlik fiilleri esas fiilin -p zarf fiil eki üzerine tur- 'durmak', oltur- 'oturmak', yür- 'yürümek' ve yat- 'yatmak' yardımcı fiillerinin getirilmesiyle yapılır: *yoqtop yürüymen* 'yoklayıp duruyorum', *xiyal qilip olturup* 'devamlı hayal kurup' vb.

Lobnor ağzındaki tasvir fiilleri Uygur Türkçesinde olduğu gibi kullanılır. Ancak Uygur Türkçesinden farklı olan özellikler de bulunmaktadır. Lobnor ağzında yeterlilik için kullanılan -p + al- şekli, tezlik için kullanılan -p + al-, qal-, at-, et-, ber-, két-, sürerlik için kullanılan p + tur-, oltur-, yür-, yat- şekilleri Uygur Türkçesinde görülmez.

Fiilimsiler:

Sıfat-Fiil Ekleri: geçmiş zaman sıfat-fiil ekleri -mXş, -Gan'dır: *kelmiştik* (<kel-miş+lik) 'gelmiş, gelmiş olan', *könütmegen* 'eğitilmemiş' vb.; geniş zaman sıfat-fiil ekleri -Ar, -r, -mAs'tir: *kélerge* 'gelişe, geleceğe', *tügümes* 'tükenmez' vb.; gelecek zaman sıfat-fiil ekleri -GU'dur. : *kélgu dék* 'gelecek gibi' vb.

Sıfat-fiil ve zarf fiillerin durumu ile ilgili her üç lehçe için şu sonuçları gösterebiliriz: Lobnor ağzındaki sıfat fiil ekleri Uygur Türkçesi için de geçerlidir. Kırgız Türkçesinde ise bu eklerden sadece -GAn, -Ar, -r, -mAz ekleri kullanılır.

Zarf-Fiil Ekleri: -A, -(X)p, -mAy, -GAll, -GUçe, -GUñA: *ayta ayta* 'diye diye', *tüşüp* 'düşüp', *yetmey* 'ulaşmadan', *ketkeli* 'gitmek için', *barğuçede* 'vardığında', *ziyaret çekmegünçe* 'misafir ağırlamayınca' vb.

Sıfat-fiillerle teşkil edilen birleşik zarf-fiiller: -mAsKA, -mAstIn, -GandA, -GangA: *kelmeske* 'gelmemek için', *harsinmastin* 'yorulmadan', *çıqkanda* 'çıkınca', *yürügenge* 'yürüyünce' vb.

Lobnor ağzındaki kullanılan bu zarf-fiil ekleri Uygur Türkçesi için de geçerlidir. Kırgız Türkçesinde ise bu eklerden sadece -A, -(X)p, -gUçA, -GAndA, -GAnçA, -DAll ekleri kullanılır.

6.4.6. Bağlaçlar

Sıralama Bağlaçları: *bilen: méniñ bilen 'benimle' dek, séniñdek 'benimle senin gibi' vb.*

Karşılaştırma Bağlaçları: ... *ma ... ma, ...mu ...mu, hoy ... hoy ...: yaz ma ğırlañ, kış ma ğırlañ 'yazın da kaygan kışın da kaygan', balammu yoq, kalammu yoq 'çocuğun da yok ineğin de yok', xoy (u) kölde, xoy (u) çölde 'hem bu gölde hem bu çölde' vb.*

Cümle Başı Bağlaçlar: *xammé, xaléki, ğuya: xammé Loptuqtun qaçqan 'bütün Lobnorlulardan kaçan', Xaléki tölkö qoymodo, unumado... 'Ama tilki bırakmaya razı olmuyordu...', ğuya ötöp aşxanédé 'ğüya dua edip mutfakta' vb.*

6.4.7. Edatlar

Son Çekim Edatları: İsimlerin yalın hâli ile birleşen edatlar *bilen, vilen, mén, üçün, dek*'tir: *yügen bilen 'yular ile', köl vilen 'göl ile', İlaxu mén 'Rabbim ile', Zura üçün 'Zühre için', séniñdek 'senin gibi' vb.*

İsimlerin yönelme hâli ile birleşen edatlar *oxşoş*'tur: *qunduzğ(a) oxşoş 'kunduza benzer, kunduz gibi' veherg(e) oxşoş 'gevhere benzer, gevher gibi' vb.*

İsimlerin çıkma hâli ile birleşen edatlar *kéyin, bölög, başqa*'dır: *mendin kéyin 'benden sonra', sizzin bölög 'sizden başka', andin başqa 'ondan başka' vb.*

Sona Gelen Edatlar: Bu edatlar getirildiği unsurları bağlama ve pekiştirmenin yanı sıra; soru, tereddüt-şüphe, şaşırma, rica ve olumsuzluk gibi çeşitli anlamlar bakımından da etkiler: *-mU, -mO, -ku, -çu, -la, -DA, emes, -kin, -A: boylorumma 'bedenim de', şunumaqu 'şunu mu', bolsañçu 'olsan ya', xali la 'şimdi de', depta 'deyip de', hayvan emes 'hayvan değil', tügüdimikin 'bitecek mi', kélséne 'gelsen ya' vb.*

6.4.8. Ünlemler

Duygu Ünlemleri: *ah, a, oy, i, gay, vay*'dır: *ah uyuv 'ah çekip', vay kızım 'vay kızım', İ! Bu obdan yamç ékén 'Ee! Bu iyi bir falcı imiş.', Oy, bu qatun öltüyüp kişi kişini çillaymodo. '...Aman Tanrım! Bu karılarını öldüren kişiler insanları nasıl davet ederler.', A, kön dassuqanni saçqan tatalaydu, depta. 'Oy, deri sofraya örtüsünü fare kemiriyor, demiş.' vb.*

Yönlendirme Ünlemleri: *hit*'tir: *Xıt kılıp kérép kétti, tatıv alalmay, és kétti. 'Hit' deyip içeri girdi, dışarı çıkamadan, aklını yitirdi.'*

Seslenme Ünlemleri: *ey, éy, i, hey, héy, hoy*'dur: *hey kız, ey 'hey kız, hey', i, padişani yasavullu 'ey, padişahın askerleri', hoy canım 'ey canım' vb.*

Gösterme Ünlemleri: *mâna, işté, ta'*'dır: *Mâna, mâna séksen tille 'İşte, işte seksen altın', Aylığ işté süm nököy qlłani! 'İşte yine önünde arkadaşları!' vb.*

Cevap Ünlemleri: *hoş: Aptavize bir xoş yaqıp ketti. 'Yüzümüzü parıldattı (bir hoş kıldı).' vb.*

6.4.9. Yapım Ekleri

Lobnor ağzında kullanılan ekler şöyledir:

İsimden İsim Yapan Ekler

Ekler ⁷	Lobnor ağzi	Uygur Türkçesi	Kırgız Türkçesi
+IXk	+IXk, +DXk	+IXk	+IXk, +DXk
+çl	+Çx	+çi	+çIX
+IXg	+IXk	+IXk	+IUU, +DUU
+sXz	+sXz, +sls	+siz	+sXz
+kl	+kX	+Gl	+GX
+çlkδ	-	+çUk	+çXk
+çAk	+çAk	+çAk	-
+çA	+çA	+çA	+çA*
+tay	+tay*	-	+tay
+DAş	+dAş	+dAş	+DAş, +DOş; +IAş, +IOş
+rAk	+rak*	+rAk	+rAAk, +rOOK

İsimden Fiil Yapan Ekler

+IA-	+IA-, +IO-; +DA-, +DO-	+IA-, +DA-	+IA-, +IO-; +DA-, +DO-
+IA+n-	+IA-n-, +IO-n	+IA-n-	+IA-n-, +DA-n-
+IA+ş-	+IAş-, +tAş-	+IAş-	+DAş-, +DOş-
+IA+t-	+IA-t-	+IA-t-	-
+A-	+A-; +O-	+A-	+A-; +O-
+X-	+X-	+i-; +U-	+X-
+Ad-; +d-	+Oy-*	+Ay-; +y-	+Ay-; +Oy-; +y-
+Al-; +l-	+Al-; +l-	-	+Al-; +l-*
+sA-; +sl-	+sü-*	+sA-; +si-	+sA-; +sl-
+Xrka-	+irka-	+ika-	+Irka-, +Arka-, +Urko-
+klr-; +ğlr-?	+klar-; +kiy-	+kir-*	-
+Ar-; +ğAr-; +r-	+ar-*	+Ar-; +r-	+Ar-; +Or-; +r-
+sl+n-	+sin-*	+sin-, +sun-	-

Fiilden İsim Yapan Ekler

-mAk	-mAk	-mAk	-
-mA	-mA; -mO*	-mA	-mA; -mO
-m	-m	-m	-m
-ş	-ş	-ş	-ş
-g	-k	-k	-k
-Uk; -k	-Ak; -Ok	-Ağ	-Ak; -Ok
-GU	-GU	-GU	-GX
-gXç	-Guç	-GUç	-GUç
-çAk	-çAk*	-çAk	-çAk; -çOk
-gAk; -gUk	-Gak; -GOk	-Gak	-Gak; -GOk
-GIn	-GXn	-GIn	-GIn
-n	-n*	-n	-n
-mlş	-miş*	-miş; -mUş	-mXş

Fiilden Fiil Yapan Ekler

-mA-	-mA-; -mO-	-mA-	-mA-; -mO-; -bA-; -bO-; -pA-; -pO-

⁷ Bu sütündeki şekiller, Eski Türkçedeki şekillerdir.

⁸ Eski Türkçede bu ek, +çaq/+çek şeklinde kullanılır.

-n-	-n-	-n-	-n-
-l-	-l-	-l-	-l-
-ş-	-ş-	-ş-	-ş-
-r-	-Ar-; -Ur-; -r-Ay-; -Uy-; -y-	-Ar-; -Ur-; -r-	-Ar-; -Ur-; -r-
-t-	-t-	-t-	-t-
-DUr-	-DUr-; -DUy-	-DUr-	-DXr-
*	-GUz- (-köz-*)	-ğXz-	-gXz-
-k-	-k-*	-k-	-k-
*	-söt-	-set-	-

Lobnor ağzında kullanılan yapım ekleri, Uygur ve Kırgız Türkçelerinde aynı şekilde kullanılmaktadır. Ayırt edici özelliği, Kırgız Türkçesinde de kullanılan +*tay* ekinin Uygur Türkçesinde kullanılmayışı; Uygur Türkçesinde de kullanılan +*çAk* ekinin Kırgız Türkçesinde kullanılmayıdır.

Lobnor ağzında tespit edilen isimden fiil yapma ekleri on tanedir. Bu ekler, Uygur Türkçesinde ve Kırgız Türkçesinde birkaç ekin dışında aynen kullanılmaktadır. Lobnor ağzındaki isimden fiil yapma eklerinden +*Al-*, +*l-* ekleri, Uygur Türkçesinde; +*IA-* ekiyle genişletilmiş eklerinden +*IA-t-*, +*kIr-*, +*sın-* ekleri Kırgız Türkçesinde görülmez.

Lobnor ağzında tespit edilen fiilden isim yapma ekleri on üç tanedir. Bu ekler, Uygur ve Kırgız Türkçelerinde de görülür.

Lobnor ağzında fiilden fiil yapma ekleri on tanedir. Bu ekler, Uygur ve Kırgız Türkçelerinde de aynen kullanılmaktadır.

Lobnor ağzında, Kırgız ve Uygur Türkçelerinde yapım eklerinin çeşitliliği konusunda büyük bir farklılık görülmemektedir. Ancak, bu eklerdeki farklılık, eklerin fonetik açısından çeşitliliğidir. Uygur Türkçesine nazaran, Lobnor ağzında, Kırgız Türkçesinde olduğu gibi, dudak uyumu gereği ek çeşitliliği daha da zengindir: *ohşo-* 'benzemek', *qoldo-* 'kollamak', *sözzöş-* 'konuşmak', *çoñoy-* 'büyüme' vb.

6.5. Söz Varlığı ve Toplum Dilbilimsel Görünüm

S. E. Malov ve M. Osmanov'un yukarıda tanıtılan eserlerinde yer alan metinlerden tespit ettiğimiz 8000 civarındaki kelime, Lobnor ağzının kelime hazinesi bakımından zengin olduğunu gösterir. Bu kelimelerin pek çoğunun etimolojik denemeleri yapıldığında, Eski Türkçe ile ilişkileri kesin olarak ortaya çıkmaktadır. Lobnor ağzında Arapça, Farsça ve Moğolca kelimeler de kullanılmaktadır. Bu 8000 kelimedenden yaklaşık 1000 tanesinin Arapça, 700 tanesinin Farsça, 100 tanesinin Moğolca, 45 tanesinin Çince ve 8 tanesinin Rusça kökenli kelimeler olduğu görülür.

Lobnor ağzında bulunan bazı kelimelerin, Uygur Türkçesinde bazı kelimelerin ise Kırgız Türkçesinde kullanıldığı görülmektedir. Bu tür kelimelerin tamamı değerlendirildiğinde ise anlam ve gramer yapısı bakımından daha çok Uygur Türkçesi ile ortak olduğu gözlemlenmiştir. Ayrıca, Uygur ve Kırgız Türkçelerinde olmayıp sadece Lobnor ağzında bulunan kelimelerin varlığından da söz etmek gerekir.

6.6. Örnek Metin

İnek Anam

Biy ademmi ikki xotunu vayiken, biysi péyizat, biysi adimizatken. Péyizat köymökkö inek, esli péyizat éken. İkki xotunnu ikki kızi vayiken. İnek péyizatti kızi adimizatça ögöy éken. Künde tamaq yégende özünü kıziğa aştı çöpünü, péyizatti kıziğa aştı süyünü béyediken. Kündün künge ötüp özünü kızi ayuxtap qaladiken, péyizatti kızi sömüyüp kétediken, apasi kündün-künde ayuxtap kétip bayadü(r), kızimğa aştı çöpünü beysem, deydiken. Bunu biy şınay dep hey ikkisini kalani keynidin saladiken. İkki kız nometteşip çıqadiken.

İneki kıziğa ma paxtani kala vaqıp çıqayıp kel, deydiken. Quysağı açıp kalani keynidin bayıp, (inek ana yaññaq) deydiken. Éteğini tut, dep yaññaq, çıqip béyediken, şondo yeydiken. Keçe öygö yanıp kélediken, haliki yaññaqki yep kélediken. Şum, yégeniñ néme? dese, inek anam çıqip be(r)gen yaññaq deydiken. Eytesi özünü kızini çıqayadiken. İnek ana, yaññaq, dése, péşiniñ tut, deptiken, peşini tutuptiken, şatiyaxtap çıqip béyiptu. Adimizat xotun késel boluptu. Téyipkayğa: mañña şo inekki göşünü büyu, deydiken. Téyip: şu inekki göşünü yéseñ saqayasen deydiken, o inek özünü kıziğa: méni göşümmü, yétim talimmi béyedulā(r), yémegin, söññögümmü héç yeyge çaçivatmay biy ye(r)ge kömüp qoyğun, başiñña kün tüşkende haziy boloymen, deydiken. Yana bayıp kala baqip paxta çıqayıp kel, deydiken, kız kalani baqip caññelge bayadiken.

Paxtani sévetke salıp qoyso, biy qaya şamal kélip uçuy(u)valıp qaya tüşükke kıyip kétediken. İnek kıziğa: séni paxtañni şamal uçuyup ketkende ikki tüşük vay, tiq dégen tüşügüğe tiqmağın, tiqma dégen tüşügüğe qoiñnu tiq, deydiken. O kız tiqma dégen tüşükke qolunu tiqadiken. Péyizatti kıziğa kimxapta mese kapiş, teytullada çapan kimxapta siligan (?) yağliq cimi kıyimi kimxapta, teytullada cabdulup çıqadiken. Bunu inek anasını yanığa appayıp kömüp qoyodiken.

İnek Anam (Türkçesi)

“Bir adamın iki karısı varmış. Biri peri, diğeri insan imiş. İnek görünüşlü kadın, aslında bir peri imiş. Bu iki kadının da birer kızı varmış. İnek kılığındaki perinin kızı, insanoğlu olan kadına üvey imiş. İnsan olan kadın, her gün yemek yerken kendi kızına yemeğin sebzesini, peri kızına ise suyunu verirmiş. Ancak kendi kızı günden güne zayıflıyor, peri kızı ise şişmanlıyormuş. İnsan olan kadın: ‘Kızım gün geçtikçe zayıflıyor. Kızıma yemeğin sebzesini mi versem?’ dermiş. ‘Bunu bir sinayayım.’ diyerek kendi kızını ve peri kızını inek görünüşlü perinin arkasından göndermiş. İki kız ineğin arkasından nöbetleşe gidiyormuş.

İnek görünüşlü peri, kızına: ‘Pamuğu da temizleyip gel.’ dermiş. Peri kızı, karnı aç olarak inek perinin peşinden gidermiş. İnek peri ‘ceviz’ dermiş ve ‘Eteğini tut.’ deyip, ceviz sıçıp kızına verirmiş. Kızı da gün boyunca böyle topladığı cevizleri yiyip akşam olunca eve dönermiş. (Üvey ana): ‘Şu yediğin nedir?’ diye sorunca, peri kızı, ‘İnek anamın sıçıp verdiği cevizdir.’ diyormuş. (Üvey ana) ertesi gün ineğin arkasından kendi kızını göndermiş. (Kızına): ‘İnek Ana ‘ceviz’ derse, eteğini kaldırıp tut.’ demiş. (Kızı) eteğini tutmuş, (inek ana) arka arka sıçıp vermiş. İnsanoğlu olan kadın hastalanmış. Tabibe: ‘Bana şu ineğin etini buyur.’ dermiş. Tabip: ‘Şu ineğin etini yersen iyileşirsin.’ demiş. O inek kendi kızına: ‘Benim etimi; yetim dalağımı verecekler; yeme. Kemiklerimi hiç bir yere dağıtmadan bir yere göm. Başın dara düştüğünde gelirim.’ demiş. Yine gidip: ‘İneği otlatmaya git, pamuğu da temizleyip gel.’ demiş. Kız ineği otlatmaya çalığa gitmiş.

Pamuğu sepete koyarken bir kara rüzgâr gelip, (pamuğu) uçurup kara deliğe girivermiş. İnek ana kızına: ‘Senin pamuğunu rüzgâr uçurduğunda iki delik göreceksin. (Kasırganın) ‘sok’ dediği deliğe elini sokma, ‘sokma’ dediği deliğe elini sok.’ demiş. O kız, ‘sokma’ dediği deliğe elini sokmuş. Peri kızına ipekten deri pabuç, altın işlemeli kaftan, ipeğe benzer bir yazma, bütün giysileri ipekten, altın işlemeden olup, donanmış çıkmış. Bunları götürüp inek anasının yanına götürüp gömmüş. İnsanoğlu olan kadının kızı pamuk alıp çıkmış. Rüzgâr gelip pamuğu uçurduğu

Adimizatti kızi paxta kötöyüp çıqadiken, şamal kélip paxtani uçuyup töşükke kiyip kétediken, tiş dégen töşügüğe tişadiken, onu kallasığa eşek méyezi ünüp çıqadiken, o yığlap kélediken, anasi késediken, yana öylöp çıqadiken. Bunu başi taz ikén. Kündün kün ötüp biy paşani toyu bolodiken, haliki adimizat özünü kızini alip toygo kétediken. Péyizatti kıziğa biy tüşükkü taştap béyip, eşikki saxtap, yep oltuy, deydiken.

O kız inek anammi söññögünü kömgön yeyge açqali bayadiken. Péyizat çayuzeni töpüside yatadiken, onu aşqandin kéyin: olo(r) toygo ketti, men séni qaşıñña gayip bolup keldim, deydiken, kızni cabdup pāşani toyuğa yumşaydiken. Toygo bayğandi(n) kéyin péyizat keldi, dep putunu yeyge tekküzmeý kötöyüp akkiyip kétedikenle(r). Şondo kötöygön yeyge kapişi tüşüp qaladiken. Şondun patişani toyuğa bayğan insanni bayığa keydüyediken, putuğa kelmeydiken. Qandağ insanni öyüde adem qaldi, dep isseydikenle(r), péyizat töydö oltuyadiken.

Légende aştı yep bolup, aşqanini qayı atam bilen qayı anamğa dep uzatıp béyediken, özü olo(r)go tuyguzmay inek anasını yanığa kélediken. Keygen salayini yéşip inek anasını qaşida taştap qoyodiken, yene kön köyük çapan, putuğa çayuk kiyip eşik saxtap oltuyadiken. Paşa qapıştı hamme insañña keydüyüp him kelmey cay saladiken. Qızzi ögöy anasi: bizzi öydö öy saxtap biy kız qaldi, deydiken. Şoñño pātişa kıziğa adem évetediken. Şondun appayip kızzi putuğa qapıştı keygüzediken, putuğa him kélediken. Pāşa méni aladuğan xotunum şu ékén, deydiken, toynu étediken. Ögöy anasını qaşığa başini tayağali kélediken, toyuñña ot sal, yaññi eginiññi salivatıp könö éginiññi kéyip oltu(r) deydiken.

O kız toyun başığa çıqkanda başini tayap oltuyup toyuñña itivatadiken, köyüp kül volup, şo toyun içidin téyek bolup ünüp çıqadiken. Özünü kıziğa şonu salayini keydüyüp évetediken. Kündün kün ötüp haliki pāşa

gibi götürmüş ve bir deliğe girip gitmiş. Bu kız ‘sok’ dediği deliğe sokmuş elini ve onun başında eşekkulağı çıkmış. O ağlayarak dönmüş. Annesi [o kulakları] kesince tekrar çıkıyormuş. Bunun başı uyuz imiş. Günlerden bir gün bir padişahın düğünü olmuş. O deminki, insanoğlu olan kadın, kızını almış düğüne gitmiş. Peri kızına bir ekmek bırakıp: ‘Kapiya göz kulak ol, yiyip otur.’ demiş.

O kız inek annesinin kemiklerini gömdüğü yere çıkarmak için gelmiş. Peri, kilim üzerinde yatıyormuş. Onu açtıktan sonra: ‘Onlar düğüne gitti. Ben senin yanına üzgün geldim.’ demiş, kızını donatıp padişahın düğüne göndermiş. Düğüne gelince [onu]: ‘Peri geldi.’ diyerek ayaklarını yere değdirmeden kaldırıp içeriye götürmüşler. Kaldırdıkları yerde de onun pabucu düşmüş. O yüzden padişahın düğüne gelenlerin hepsine bu pabucu giydirmişler, [kimsenin] ayağına olmamış. ‘Kimin evinde adam kaldı?’ diyerek aramışlar; peri kıızı başkışede oturuyormuş.

Tabaktaki yemeği yemiş, kalanını ‘Kaynatam ile kaynanama’, diyerek sunmuş. Kendisi de onlara hissettirmeden inek anasının yanına gelmiş. Giydiği elbiseyi çıkarıp anasının yanına bırakmış, tekrar deri ve yanık cepkenini, ayağına giyip (dönmüş), kapiya [eve] göz kulak oluyormuş. Padişah pabucu herkese giydiryormuş. (Bulamayınca): ‘Tam gelmedi?’ diye il-ân edermiş. Kızın üvey annesi: ‘Bizim evde evi bekleyen bir kız kaldı.’ demiş. Sonra padişah kıza bir adam yollamış. Sonra götürüp kızın ayağına pabucu giydirmişler; ayağına tam gelmiş. Padişah: ‘Benim evleneceğim kadın budur.’ demiş. Düğününü yapmış. Üvey annesinin yanına gelmiş. (Üvey annesi): ‘Fırını tutuştur, yeni giysilerini çıkar, eski giysileri giyip otur.’ demiş.

O kız ekmek fırınının başına oturup başını tarayıp otururken ekmek fırınının içine itivermiş, (kız) yanıp kül olmuş. O, ocağın ortasında bir kavak ağacı olup uzayıp çıkmış. [Üvey ana] kendi kızına o kızın elbisesini giydirip yollamış. Günler geçip söz ettiğimiziz

qayun-buyunlā(r)ni öyüğe kélediken. Pāşa at minip ke(l)gende ilip yikivatatadiken. Bu téyek hay össöm yikivatatadu, éşik etmegenim qaydağ dep éşik étediken. Éşigini açıp çıxsā, (qāçāq taz, ğiç) deydu, çölgö tašta, deydiķen. Biy quyutqā tézek téyip baysā éşik uçuyaydiken, akkélip öygö yölöp qoyodiken. Özü talağa çikkesse tāmi teyyā(r) volup tuyadiken. Biy künü bu quyutqā mañña ğayıptin biy néme peyda boldu, men bunu pentige tüşüp bunu tutay, deydiķen. Quyutqā talağa çiketķende éşik biy qiz volup qopuqtu, éşikki açıp kiyip tutuvaptu.

O qiz exvalini aytiptu: pātişani xotunu idim, biy künü ögöy anammi öyüğe baş tayağali baysam toyuñña ot sal, dédi, ot saldim, toyunnu qiziğida baş tayayli, dep toyuñña itivatti, köyüp téyek boldum, paşani attin yikivattim bilmedi, méni éginimmi keygüzüp pāşani qāşiğa ögöy anam qizini yumşadi, téyekki éşik étip salividi, (ğiçqāq taz) dédim, bilmedi, şondun çölgö appayip taştadi, dep quyutqāğa öyüp be(r)di. Şondun sen alip keldiñ, men péyizatti öğladi, deptu, o quyutqā vay, séni bilmeptimen, dep putunu qūçaxtadi. Quyutqā: men pāşağa xevey aytay der yügüyediken.

Pāşa qāşiğa bayip dat pāşa alem, deydiķen, bu quyutqāni qoññağa tépiñlā(r) deydiķen. Biy munçesi gep suyayli dep némi, dadiñ vay deydiķen. Vay pāşa alem, sen palançi vaxtida alğan péyizatti ögöy anasi köydüvyatqānken, téyek volup ünüp séni attin yikivatiptu, bilmepsen, éşik étipsen, andin appayip çölgö taştapsen, men tézek teygeli çölgö baysam uçuyap qālip kötüyüp keldim, öyümge yölöp qoydum men talağa çikkessem tamağim tayya(r) volup tuyadu. Biy künle(r)de onu pentige tüşüp tutuvaldim. O éşik biy qiz volup tuydu dep pāşa-ğa öyüydü. O pāşa yügüyüp qātiyap kélip péyizatti putunu qūçaxtadi, o taz xotunnu atqā söyetip öltü(r)dü. Péyizatti öyüğe alip bā(r)di.

padişah kayınlarının evine gelmiş. Padişah atlı geldiğinde (kavak ağacına) ilişip düşmüş. 'Bu kavak ağacı nereye geçsem (beni) deviriyor. [Bu ağaçtan] kapı yapayım [da görsün].' deyip kapı yapmış. Kapısını açıp çıkmak isteyince, [kapı]: 'Gıcır gıcır kaçak.' demiş. 'Çöle [götür de] at.' demiş. Bir kocakarı tezek toplamaya gittiğinde kapıyla karşılaşmış. Onu getirip evine dayamış. Kendisi dışarı çıkıp gitse yemeği hazır olup durmuş. Bir gün bu kocakarı: 'Bana gaipten bir şey geldi. Ben bunu hile ile yakalayayım.' demiş. Kocakarı dışarı çıktığında kapı bir kız oluvermiş. Kapıyı açıp girip yakalamış.

O kız durumu anlatmış: 'Padişahın karısı idim. Bir gün üvey annemin evine başımı taramaya gittim. 'Fırını tutuştur.' dedi, fırını tutuşturdum. Fırındaki ateş tutuşunca içine bak dedi ve (beni) fırınının içine itiverdi. Yanıp bir kavak ağacı oldum. Padişahı atından düşürdüm, ama o beni bilemedi. Üvey anam kızını benim elbiselerimi giydirip padişahın yanına gönderdi. Kavak ağacından kapı yapıp takmıştı, 'gıcırdayıp uyuz' dedim, anlayamadı. Sonra götürüp çöle attı.' diyerek [olup bitenleri] anlatmış. 'Sonra sen alıp getirdin [beni]. Ben bir peri çocuğuyum.' demiş. O kocakarı: 'Vah, seni bilememişim.' diyerek ayaklarına kapanmış. Kocakarı: 'Ben padişaha haber vereyim.' diyerek koşup gitmiş.

Padişahın karşısına çıkıp: 'Müsaade et, söyleyeceklerim var, padişah-ı alem.' demiş. Padişah, 'Bu kocakarıyı dikenliğe atın.' demiş. Padişahın yanındakiler: 'Ne oldu? Ne derdin var, nedir?' diye sormuşlar. 'Vah, padişah-ı alem, senin filan vakitte evlendiğin periyi üvey anası yakmış. O bir kavak ağacı olarak yeşermiş. Seni attan devirmiş; bilememişsin. Kapı yapmışın [onu], sonra çöle götürüp atmışsın. Ben tezek toplamak için çöle gittiğimde, [onunla] karşılaştım, kaldırıp taşıyarak getirdim, evime dayadım. Ben dışarıya çıktığımda yemeğim hazır oluveriyordu. Bir gün tuzağa düşüp yakaladım. O kapı bir kıza dönüştü.' deyip padişaha anlatmış. O zaman padişah gerçeği anlamış, heyecanla koşarak gidip perinin ayaklarına kapanmış. Peri kızının üvey anası olan kadını da ata sürükleterek öldürmüş. Peri kızını alıp evine getirmiş."

7. Kaynakça

- Aliyeva, M. (2013). *Lobnor Ağzı*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Asanaliev, Ü. (1964). *Lobnor Tilinin Grammatikalık Kısaça Oçerki*. Frunze: Kırgız SSR İlimler Akademiyası,.
- Baskakov, A. A.; Nasilov, V. M. (1939). *Uygursko-Russkiy Slovar*. Moskva.
- Baskakov, N. A. (1960). *Tyurkskiye Yazıki*. Moskva.
- Caferoğlu, A. (1993). *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*. İstanbul: Enderun Kitabevi.
- Devellioğlu, F. (1993). *Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lügat*. Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.
- Emet, E. (2008). *Doğu Türkistan Uygur Ağzları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kanar, M. (1993). *Büyük Farsça-Türkçe Sözlük*. İstanbul: Birim Yayıncılık.
- Katanov, N. F. (1893). Sredi tyurkskih plemyon. *İzvestiya Geografiçeskogo Obşestva*. C.XXIX, Sankpeterburg. s. 529-530.
- Lessing, Ferdinand D. (2003). *Moğolca-Türkçe Sözlük* (çev.: Günay Karaağaç). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. C. 1 (A-N), C. 2 (O-C(Z)).
- Malov, S. E. (1956). *Lobnorskiy Yazık*. Frunze.
- Osmanov, M. (1999). *Lop Nur Dialect of the Modern Uigur Language*. Pekin.
- Osmanov, M (1983). Hazirki Zaman Uyğur Tiliniñ Lopnur Diyalekti. *Türki Tillar Tetkikati*. Milletler Neşriyati 2. Pekin.
- Öztopçu, K. (1992). *Uygur Atasözleri ve Deyimleri*. İstanbul: DTV Yayınları.
- Öztürk, R. (1994). *Yeni Uygur Türkçesi Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Prjevalskiy, N. M. (1888). *Çetvyortoye Puteşestviye v Tsentralnoy Azii. Ot Kyahti na istoki Jyoltoy reki, issledovaniye severnoy okrainı Tibeta i put' çerez Lob-nor po basseynu Tarima*. Sankbeterburg.
- Şçerbak, A. M., (1961). Grammatičeskiy Oçerk Yazıka Tyurkskih Tekstov X-XIII vv. *İzuçeniye Vostoçnogo Türkestana*. Moskva-Leningrad. s. 8-15.
- Ştein, A. (1912). *Ruins of desert Cathay*. London.
- Tenişev, E. R. (1990). *Uygurskiy Dialektniy Slovar*. Moskva: İzdatel'stvo Nauka.
- Tenişev, E. R. (1970). *Eşe Raz o Proishojdenii Lobnortsev* (VII Mejdunarodniy kongress antropologiçeskih i etnografiçeskih nauk). Moskva: Nauka. s. 355-360.
- Thomsen, K. (1989). Sarı Uygurların Dili ve Salarca. *TDAYB 1985*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. s. 192-193.
- Yudahin, K. K. (1988). *Kırgız Sözlüğü* (çev.: Abdullah Taymas). C. (A-J), C 2 (K-Z). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- <http://www.gokbayrak.com/turkistan.asp>; Haber Kaynağı Gökbayrak, 19.03.2006.

8. Kısaltma ve İşaretler:

Ar.	Arapça
ETü.	Eski Türkçe
Far.	Farsça
Moğ.	Moğolca
nez.	Nezaket
+	İsim köküne veya tabanına gelen ek
-	Fiil köküne veya tabanına gelen ek; Ünsüzden önce kelime başını, ünsüzden sonra kelime sonunu gösterir.
*	İşlek olmadığını gösterir
<	Bu şekle gider
>	Bu şekilden gelir
~	Benzerlik, yaklaşıklık işareti

Yayıma Hazırlayan: Edanur Sağlam